

De confrontatie tussen de Belgische rechtsbedeling en personen van ‘vreemde’ origine: aanzet tot een rechtspsychologische interculturele diagnostiek¹

G. Vervaeke²

Trefwoorden:

Rechtspsychologie, interculturele diagnostiek, leugendetectie, herkenning, cross-culturele psychodiagnostiek.

Samenvatting:

Recht en rechtsbedeling zijn dragers bij uitstek van cultuur en maken elke cross-culturele ontmoeting tot een risicovolle uitdaging. De actuele ‘kleurenblindheid’ van de wetgever en de rechtbanken dreigt dit risico enkel nog in de hand te werken. Vanuit een rechtspsychologische diagnostiek, wordt aangetoond dat kennis van overzeese culturen onontbeerlijk is voor een rechtvaardige rechtsbedeling in België. Bijzondere aandacht zal worden besteed aan de wetgeving enerzijds en de inzichten inzake cross-rationale detectie van leugen en waarheid, de cross-rationale herkenning en de cross-culturele diagnostiek van (mentale) kwetsbaarheden, anderzijds.

Titre:

La confrontation entre la justice Belge et des personnes d'origine étrangère: début d'un diagnostic interculturel dans le domaine du droit et de la psychologie.

Mots clés:

Droit et psychologie, diagnostic interculturel, détection du mensonge, procédures d'identification d'un auteur, psychodiagnostic cross-culturel.

Résumé:

Chaque rencontre interculturelle dans le contexte de la justice est un défi risqué parce que le droit est par excellence un porteur de la culture. L'achromatopsie du législateur et des tribunaux résultant d'une aspiration à un traitement égal, risque de renforcer ce défi. Une analyse de cette rencontre interculturelle du point de vue du droit et psychologie montre qu'une connaissance approfondie des cultures d'outre-mer est indispensable pour une justice équitable. La détection du mensonge et de la vérité, l'identification cross-rationale des auteurs d'un délit et le diagnostic cross-culturel des troubles mentaux méritent une attention toute particulière à part d'une réflexion sur le droit même.

Title:

The confrontation between the Belgian administration of justice and people of foreign origin: Preliminary intercultural assessment from a law and psychology perspective.

¹ Lezing KAOW dinsdag 13 mei 2014

² Gewoon Hoogleraar, Faculteit Rechtsgeleerdheid KULeuven, Tiensestraat 41, 3000 Leuven

Keywords

Psychology and law, inter cultural assessment, lie detection, cross-racial bias in eye-witness identification, assessment of psychopathology

Summary

Each cross-cultural encounter in the justice system is a challenge. An analysis of this encounter from the perspective of law and psychology points to the necessity of a profound and thorough knowledge of overseas cultures in order to end up with just decisions. Questions about the 'fitness of the legislation in the actual multicultural society and risks in the field of intercultural communication such as cross cultural lie detection, eye-witness identification and assessment of psychopathology identify important responsibilities for the legislator on the one hand and for the actors in the justice system on the other.

1. Inleiding

Deuitdagingen voor het recht en de rechtspraktijk om het vertrouwen van de burger te blijven verdienen en de legitimiteit van de rechterlijke macht te blijven borgen zijn in de actuele samenleving enorm (Jaspaert, Matkoski & Vervaeke 2009). In deze bijdrage wordt de aandacht gericht op de toegenomen multiculturaliteit van de samenleving en de daarmee gepaard gaande problemen bij de confrontatie tussen personen van vreemde origine en de Belgische rechtsbedeling. Op 1 januari 2011, bereikten we in België een historische piek van 1.119.256 vreemdelingen (om en bij de 8%) waarvan 836.901 Europeanen, 167.971 Afrikanen, 74.418 Aziaten en 18.511 personen uit Latijns-Amerika^[i]. In de Belgische gevangenissen verblijven in 2014, 11.769 gevangenen van 130 verschillende nationaliteiten. Vijfenvijftig procent van hen heeft de Belgische nationaliteit^[ii]. Hoewel er geen precieze cijfers beschikbaar zijn over het aantal mensen van vreemde origine dat met justitie in contact komt, kan op grond van het toenemend aantal mensen van vreemde origine in ons land een reflectie op de confrontatie tussen hen en de Belgische rechtsbedeling worden verantwoord.

Sociaal-wetenschappelijke studies van de postkoloniale internationale migraties naar Europa leren dat bepaalde migrantengemeenschappen ook in hun contacten met andere (rechts)culturen gehecht blijven aan de eigen waarden en normen meegenomen uit het thuisland (bijvoorbeeld inzake het huwelijk). Zij blijven – in het ene domein van het sociaal leven al meer dan in het andere - op de handhaving van die waarden staan in hun sociale verhoudingen, niet zelden zelfs na jaren verblijf in het 'nieuw' land (Foblets, Martiniello, Parmentier & Vervaeke 2004, p.1-2).

Uit het onderzoek naar de beleving van het recht van personen van vreemde origine (met 121 respondenten) blijkt dat het niet zozeer de materiële rechtsregels zijn die in hun ogen onrechtvaardig zijn. Volgens de geïnterviewde respondenten van Sub Sahara Afrika, Marokko en Turkije is het in vele gevallen de wijze waarop de regels concreet worden toegepast – of niet worden toegepast – die ongeoorloofde differentiaties in de hand werkt of voor rechtsonzekerheid zorgt (Foblets et al. 2004). De kritiek van deze respondenten is dus niet in eerste instantie gericht op de normatieve inhoud van het recht maar op bepaalde aspecten van de rechtspraktijk, zoals lange procedures, laks vervolgingsbeleid of de hoge kostprijs voor goed juridisch advies (Foblets et al. 2004, pp. 333-334). In het algemeen houden mensen aan een slechte ervaring die ze hadden met justitie achteraf een bijzonder somber beeld over. Rechtsbedeling wordt synoniem met onbegrip, onheil of onrechtvaardigheid. Waar mogelijk wendt men zich tot de rechter 'thuis' (via de bepalingen van het Internationaal Privaatrecht) omdat men geen verwachtingen meer stelt in wat het Belgische recht als oplossing te bieden heeft. Ongelijk krijgen is nog te verdragen maar het is vooral de perceptie van het gebrek aan een ernstig onthaal, een gedegen analyse en behandeling van hun beroep op het recht dat het ⁱⁱⁱsomber beeld voedt (Foblets et al., 2004, pp. 334-335).

Niet-juridischgevormde professionals die als expert in contact komen met het justitie, rapporteren wel vaak een ervaring die goed door Barret & George (2005) wordt verwoord: 'Upon entering the world of forensic psychology, we were shocked and amazed to find a professional climate that largely ignored issues of race and culture, even when racial and cultural dynamics were strongly related to the case at hand' (p. xv). Zij noemen dit de kleurenblindheid in de rechtbanken (Holt Barret & George 2005, p. 34) die inhoudt dat alle elementen van ras en cultuur genegeerd

worden via de ethische en normatieve principes van objectiviteit en neutraliteit. Daardoor worden centrale aspecten van de ontwikkeling, het denken, het gedrag, de identiteit, sociale relaties, wereldvisie en het dagelijkse leven van minderheden ontkend. Deze kleurenblindheid is op zichzelf echter een vorm van racisme volgens de auteurs omdat het de realiteit van miljoenen mensen ontkent die vooroordelen en discriminatie ervaren in vele aspecten van het dagelijkse leven onder meer op grond van hun huidskleur.

In wat volgt, worden een aantal elementen aangedragen vanuit de rechtspsychologie die kunnen bijdragen aan de diagnostiek van de problemen bij de confrontatie tussen justitie en mensen van vreemde origine. Binnen de beroepsgroep van psychologen wordt er (pas) sinds 1990 door de gezaghebbende 'American Psychological Association' (APA) expliciete aandacht gevraagd voor mogelijke vooringenomenheid, vooroordelen en discriminatie inzake etniciteit, taal en cultuur in hun praktijk en het leven van hun cliënten ("Guidelines for Providers of Psychological Services to Ethnic, Linguistic, and Culturally Diverse Populations", APA, 1993^[3]). Bij de rechtspsychologische diagnostiek wordt in deze bijdrage een onderscheid gemaakt tussen het niveau van het recht, de wetgeving en het niveau van de rechtsbedeling^[iv].

2. Het recht en de wetgeving

Alhoewel de kritiek van mensen van vreemde origine in eerste instantie niet gericht is op de wetgeving, blijft dit het werkmateriaal van de rechter en stelt het beperkingen aan vrijheidsgraden in zijn beleid, die mogelijk mee aan de basis kunnen liggen voor het onbegrip dat wordt gerapporteerd. Bovendien zien we op verschillende plaatsen in Europa vanaf 2000 een druk van immigranten ontstaan om de wetgeving aan te passen en te evolueren naar een meer inclusief participatief burgerschap, wat nieuw is (Barbero 2013). Deze druk wordt vooral duidelijk door de protesten van mensen zonder papieren onder het motto 'no one is illegal', een oproep voor gelijkheid voor de wet en voor de samenleving (Barbero 2012; 2013). Los van deze meer fundamentele bewegingen vereist een goed begrip van onze rechtsorde door mensen van vreemde origine vertrouwdheid met de wijze waarop de maatschappij tussenkomt in de aanpak van strafbaar gedrag. Deze kan immers sterk verschillen gaande van lokaal gemeenschapsgeoriënteerde interventie, over herstelrechtelijke interventie naar statelijk, strafrechtelijke interventie (Melton 2005^[v]). De positie die verdachten, slachtoffers, getuigen en significante anderen innemen in de strafrechtsketen zal in functie van het gehanteerde model erg variëren en de verwachtingen die daarmee gepaard gaan evenzeer. Binnen Europa kennen we voornamelijk een statelijk strafrechtelijke interventie waarbij het conflict grotendeels overgenomen wordt van de partijen en significante bij het conflict betrokken anderen. We constateren echter een evolutie waarbij her en der technieken geleend worden uit modellen die zich op herstel en/of de lokale gemeenschap richten, zoals herstelbemiddeling, herstelgericht groepsoverleg (HERGO) en alternatieve conflicten regeling (Alternative Dispute Regulation, ADR). Deze worden deels ingegeven door de kritiek van vervreemding van burger en recht en deels door een overbelasting van de rechterlijke organisatie. Los van de mogelijke waarde van deze alternatieve wijzen om geschillen te beslechten, leidt het amalgaam aan mogelijkheden niet altijd tot meer duidelijkheid en rechtszekerheid. Een tweede laag waarin culturele verschillen

tot onbegrip kunnen leiden, situeert zich op het vlak van het gedrag dat strafbaar wordt gesteld. Wat wel en niet strafbaar is, is niet statisch maar afhankelijk van cultuur, plaats en tijd. Vooral gedragingen in een interpersoonlijke en gezinscontext geven op vandaag nogal eens aanleiding tot grote verschillen in gedragswaardering zoals in het geval van intrafamiliaal geweld (IFG) met inclusie van de eermoord of –wraak. Tot de jaren negentig van vorige eeuw werd ook in onze Belgische samenleving het gezin als hoeksteen van de samenleving gezien waarbij inmenging van de staat zoveel mogelijk moest worden vermeden (Stevens 2002). Sinds die tijd staat de bescherming van de persoonlijke integriteit centraal en moet de overheid ook de leden van een gezin beschermen tegen een aantasting van hun fysieke, psychische en seksuele integriteit, mede gestimuleerd door artikel 8 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (Marlier 2014). Toch blijven tal van vragen leven. Zo rijst de vraag in welke mate we in geval van IFG rekening moeten houden met de wil van het slachtoffer. Slachtoffers van IFG willen vaak dat het geweld stopt, maar niet dat de relatie stopt (Groenen, Jaspaert & Vervaeke 2011). Indien de overheid optreedt en de dader weghaalt uit zijn omgeving, schendt dit de wil van het slachtoffer. Kan het slachtoffer van IFG vrij beslissen of is die onweerlegbaar gedetermineerd door de context? Justitie moet bovendien niet enkel rekening houden met de wil van het slachtoffer, maar ook met het belang van de kinderen en het algemeen belang van de gehele gemeenschap. Vraag is of bij al deze afwegingen ook ruimte kan worden gecreëerd om de visie van in België en Europa levende inwoners van overzeese afkomst te integreren. Vaak komen die uit een context waarin de persoonlijke integriteit lang niet zo centraal staat als bij ons en men door opvoeding gericht is om te denken in termen van de groep, om de groep te verbeteren. Om gedrag te voorspellen, is het binnen de zogenaamde collectivistische culturen belangrijk tot welke groep men behoort. De identiteit wordt immers grotendeels bepaald door de groep waartoe men behoort en veel minder door de individuele prestaties die door competitie worden gerealiseerd. Fundamentele vragen omtrent wetgeving blijven bij een diagnostiek van begrip voor culturele verschillen niet beperkt tot het strafrecht (Foblets 2014). Binnen het Personen- en Familierecht wordt de definitie en de erkenning van familie, gezin, huwelijk uitgedaagd in contact met mensen van vreemde origine. Alhoewel grondig onderzoek op dit vlak ontbreekt, leiden bijvoorbeeld de niet geregistreerde huwelijken gesloten bij religieuze ceremonies, zoals de nikah binnen de moslimgemeenschap, soms tot verrassingen wanneer bij conflict blijkt dat er geen wettelijke bescherming is. Momenteel loopt in de UK een onderzoek naar de redenen om enkel voor religieuze huwelijken te kiezen en de daarbij horende kennis of het gebrek eraan in termen van wettelijke bescherming (Akhtar 2014). Daarnaast kan ook gedacht worden aan polygame huwelijken, erkenning van scheiding in vreemde landen, afstamming, toewijzing van het hoederecht (Vermeulen, 1986) over de kinderen waarbij onze gewoonten soms regelrecht ingaan tegen de gebruiken in andere culturen. Ook de werkrelaties worden getekend door de plurale samenleving met uitdagingen voor het sociaal recht. Werknemers vragen naar vrijstellingen aan werkgevers op grond van hun religieuze overtuiging en praxis of conflicten inzake kledingvoorschriften op het werk. In het algemeen dient de vraag zich aan of het recht en de wetten die binnen een staat gelden nog voldoende zijn aangepast aan de complexe plurale interacties en de ermee gepaard gaande conflicten. Een niet aangepaste wetgeving stelt de rechter immers voor een moeilijke opgave terwijl de sleutel tot de oplossing in de handen ligt van de politiek verantwoordelijken. Er ligt bijgevolg een belangrijke uitdaging voor de wetgever om de wetgeving grondig aan te passen aan de gewijzigde samenleving,

een vraag die reeds door meerdere vooraanstaande rechtsgeleerden en reeds meerdere decennia naar voren is geschoven, voorlopig zonder resultaat.

3. De Rechtsbedeling

Het tweede niveau waarop met de multiculturele aspecten rekening gehouden dient te worden is de rechtsbedeling. Om recht te kunnen spreken, het sluitstuk in de rechtsbedeling, dient vooraf informatie verzameld te worden. Zowel voor het beoordelen van een misdrijf als voor het beslechten van een conflict tussen partijen is immers van belang een goed zicht te krijgen op wat er is gebeurd. Naast de materiële bewijzen (foto's, DNA ...) vormen de getuigenissen van mensen over wat er zich heeft afgespeeld vaak een substantieel onderdeel van het dossier. Het verzamelen van waarheidsgetrouwe informatie is dan ook een belangrijke taak voor advocaten, politie, gerechtelijk experts en magistraten, en vormt de focus voor wat volgt. Binnen dit proces van informatieverzameling worden een aantal sleutelementen geïdentificeerd die risico's voor vertekening inhouden wanneer er interculturele aspecten in het geding zijn.

3.1. De professionelerelatie

Er is veel onderzoek dat aantoont dat de wijze waarop men bejegend wordt een impact heeft op de welwillendheid om informatie te geven, de tevredenheid over het professionele optreden, het vertrouwen in de instelling en de aanvaarding van een beslissing die in het eigen nadeel is, ook op het domein van politie en justitie (Hough, Jackson, Bradford et. al, 2010; 2012; Tyler 1998; 2000; 2005; 2007; Jaspaert, Matkoski & Vervaeke 2009; Vanderhallen, Vervaeke & Holmberg 2011; Vanderhallen & Vervaeke 2014a; 2014b). Dit is goed nieuws want een correcte bejegening kost niet veel geld. Het wordt afgeleid uit de mogelijkheid om zijn verhaal te doen ten aanzien van een geloofwaardige autoriteit die welwillend, geëngageerd en zorgzaam is en bekommernis toont voor de belangen en noden van de conflicterende partijen. Verder dient men objectieve en op feiten gebaseerde beslissingen te nemen waarbij persoonlijke vervormingen worden vermeden. Daaruit leiden mensen immers de neutraliteit af van de professional. Tot slot is het belangrijk dat men de persoon in zijn waarde als mens laat (Tyler, Lind, Ohbuchi, Sugawara, & Huo 1998; Tyler 2000; 2005). Deze voor de hand liggende principes worden een extra uitdaging wanneer interculturele aspecten de interactie en de zaak mee 'kleuren'.

Vooreerst blijkt uit onderzoek naar de arts-patiënt relatie dat artsen minder geëngageerd en kwaliteitsvol optreden ten aanzien van vreemdelingen (Holt Barret & George, 2005). Onderzoek bij actoren van justitie ontbreekt, maar het is niet ondenkbaar dat ook in deze professionele relaties een dergelijk verschil opduikt. Casussen zoals de volgende stemmen in elk geval in dit verband tot nadenken. Het huwelijk tussen een Vlaamse man en een Zuid-Amerikaanse vrouw loopt na vijf jaar op de klippen. Het koppel heeft twee kinderen. Om een regeling over de hoede te treffen, gebeurt een maatschappelijke enquête. De man wordt twee uur bevraagd, de vrouw, die slechts gebrekkig Nederlands spreekt, 15 minuten. Ze heeft sterk het gevoel dat ze zich onvoldoende genuanceerd kon uitdrukken en er weinig geduld kwam van de kant van de maatschappelijk assistent die de enquête verrichtte. Het verslag valt erg negatief uit voor de vrouw die in de daaropvolgende twee jaar onafgebroken pogingen doet om één en ander recht te zetten, wat uiteindelijk ook lukt. Zonder meer speelt in dit soort gevallen ook een taalbarrière en zou een

zorgzame, welwillende bekommernis voor de standpunten van de vrouw extra inspanning van de professional vragen, die vaak al onder tijdsdruk staat. In dit geval kan niettemin reeds op grond van het objectieve tijdsverschil worden opgemaakt dat er zeker geen extra inspanning is gedaan, integendeel.

Ten tweede wordt elke nieuwe en ook professionele relatie mee bepaald door de vele ervaringen uit het verleden van de interactiepartners – ook wel de overdrachtsrelatie genoemd (Bordin 1979; Gelso & Carter 1985; Vervaeke & Vertommen 1993; Trijsburg, Knaevelsrud, & Vervaeke 2002). In het licht van interculturele contacten kan die overdrachtsrelatie ook mee gevoed worden door een vroegere historische strijd tussen de landen van origine van de cliënt en de professionelen van het recht (advocaat, politie, magistratuur). Dergelijke 'historische resten' kunnen leiden tot moeilijke machtsverhoudingen tussen beiden in het hier en nu (bv. Congolese cliënt en Belgische advocaat of vice versa). Ook wanneer de cultuur van de cliënt gekenmerkt wordt door wantrouwen t.a.v. buitenstaanders zal de professional expliciet tijd en ruimte moeten vrijmaken om de relatie vorm te geven (Bryant & Koh Peters 2005, p. 48; Stephens, Ibarra, & Moore 2005, p. 426). Recent onderzoek toont overigens aan dat één op de vier jongvolwassenen migranten als onbetrouwbaar beschouwt, twee op de vijf zien migranten als een culturele bedreiging en de helft van de jongvolwassenen noemt migranten een bedreiging voor de sociale zekerheid (Abts & Swyngedouw 2014).

Ten derde kunnen culturele gebruiken en gewoonten er voor zorgen dat een voor ons normale (verdedigings)strategie niet kan worden gevolgd (Bryant & Koh Peters, 2005). Een Somalische vrouw krijgt tijdens het verweer bij een verkrachting bajonetsteken ter hoogte van haar borst en enkel. Terwijl het voor ons evident is dat deze lichamelijke schade als bewijs wordt opgevoerd, verhinderen haar religie en cultuur om delen van haar lichaam als bewijs publiek te maken, wat noopt tot een alternatieve verdedigingsstrategie (in dit geval in het kader van een asielaanvraag). Een ander voorbeeld is de weerstand van een Chinese vrouw die haar man doodde ten aanzien van het voorstel van de advocaten om schuldig te pleiten gekoppeld aan een vraag om probatie in het licht van het jarenlange partnergeweld dat aan de moord voorafging. Met een dergelijke strategie zou een zware gevangenisstraf mogelijk kunnen vermeden worden. De gedachte aan een schuldbekentenis wekte echter bij deze vrouw veel meer schaamtegevoelens op en zou ook voor veel meer vernedering zorgen, zowel voor haar zelf als voor haar familieleden binnen de gemeenschap, dan het risico op een zwaardere straf (Stephens 2005).

Ten slotte wordt de interculturele communicatie bemoeilijkt door verschillende verbale en niet-verbale stijlverschillen (Bryant & Koh Peters 2005). De mededeling van de advocaat bijvoorbeeld dat als hij/zij niet duidelijk is, de cliënt gerust kan onderbreken om verduidelijking te vragen, wordt in sommige culturen aangezien als weinig respectvol waardoor er een aarzeling bij de cliënt ontstaat om dit te doen. Welke waarde wordt gegeven aan dromen, of aan verhalen die voortkomen uit een interventionistisch concept van God kan cultureel erg verschillen. Ook het gebruik van tijdslijnen die niet gebaseerd zijn op uren, dagen, maanden en jaren maar op natuurverschijnselen, kan een goed begrip in de weg staan. Onderzoek naar verhoormethodes die maximale informatie genereren toont verder aan dat mensen verschillend reageren op rationele argumenten en op vriendelijkheid naargelang hun culturele origine (Beune, Giebels, & Sanders 2009)^[vi]. Recenter onderzoek waarin reacties van mensen van hoge (lees collectivistisch georiënteerde culturen) en lage context culturen (of individualistische culturen) op verschillende interventies van politiemensen worden vergeleken, bevestigt dat verschillende verhoorinterventies

overwogen kunnen worden om relevante informatie te bekomen naargelang de culturele achtergrond van verdachten (Beune, Giebels, & Taylor 2010). Ook de interpretatie van non-verbaal gedrag kan verschillen. In sommige culturen is bijvoorbeeld knikken tijdens een gesprek een teken van instemming, in andere een teken dat men het gehoord heeft en in nog andere een teken dat men niet akkoord is. Idem dito voor wat oogcontact betreft wat in sommige culturen een teken is van een open en eerlijke communicatie en het vermijden van oogcontact gezien wordt als teken van oneerlijkheid en in andere een oogcontact net een teken van disrespect is (cfr. infra).

Het bevorderen van bovenstaande relationele aspecten leidt tot een ervaren gevoel van procedurele rechtvaardigheid of met andere woorden tot een betere acceptatie van een (rechterlijke) beslissing, ook als ze niet in de lijn ligt van het eigen belang. Dit geldt voor alle burgers, ongeacht hun etnische afkomst of ideologie. Een bijkomende voorwaarde is wel dat men de persoon met wie men een conflict heeft (de tegenpartij), beschouwt als lid van dezelfde etnische, ideologische of sociale groep. De manier waarop groepsgrenzen worden gedefinieerd, speelt dus een belangrijke rol. Bijgevolg zijn inspanningen om mensen het gevoel te geven dat ze tot eenzelfde groep behoren via de relationele interactie zeker in een maatschappij waarin tegenstellingen soms benadrukt worden, geen overbodige luxe. Voor het doorslaggevende argument in dit verband laten we Tyler zelf aan het woord: 'after all, if we think of ourselves as members of the human race, then everyone is a member of our group' (Tyler 2000, p. 123).

3.2. Detectie van mentale kwetsbaarheid

Een in deze context van interculturele ontmoeting tevens complexe aangelegenheid is de diagnose van mentale kwetsbaarheid die een adequate verdediging kunnen bemoeilijken, zo niet onmogelijk maken. De detectie van mentale kwetsbaarheid in een strafprocedure is een collectieve verantwoordelijkheid van zowel de politie, de advocaat als het openbaar ministerie, en dit al dan niet ondersteund door een expert, zeker in landen met een inquisitoire strafprocedure. Detectie van mentale kwetsbaarheid zijn echter niet alleen in een strafprocedure van belang maar ze kunnen tevens in tal van burgerlijke zaken een bijkomend inzicht verschaffen in het begrijpen van een conflict of het beslechten ervan zoals bijvoorbeeld bij het toekennen van het hoederecht. In dit licht zijn de inzichten in de psychopathologie in de landen van herkomst van mensen van vreemde origine zoals het onderzoek van Vyncke (1957) in Centraal-Afrika van onschatbare waarde. Vyncke (1957) die overigens ook expertises deed voor de rechtbank, legt de nadruk op drie aspecten die erg verschillen met de verschijningsvorm van mentale stoornissen in Europa. Ten eerste merkt hij op dat de frequentie waarmee kinesthetische sensaties (zoals vloeistoffen die bewegen in het lichaam in de richting van de hersenen of een enorme bol die in de buik heen en weer beweegt) worden gerapporteerd door mensen die leiden aan een neurose, opvallend is. Ten tweede blijkt de inheemse bevolking gebruik te maken van 'opvallende en overdreven' termen om symptomen te beschrijven en gebruiken ze ten slotte ook een erg beeldende taal die we in Europa niet gewoon zijn. Hij vervolgt met eenaandachtspunt voor de praktijk: 'Un psychiatre pratiquant en Europe, en prenant connaissance de ces observations, pourrait croire à l'existence de troubles beaucoup plus graves qu'ils ne le sont en réalité et en donner une toute autre interprétation' (Vyncke, 1957, p. 97). Daarmee benadrukt hij het belang van de kennis van die

‘couleur locale’ om kwetsbaarheden vanuit hun context correct te interpreteren. In de ontwikkelingslanden en meer in het bijzonder in Afrika blijft: ‘la santé mentale ... le « parent pauvre » des politiques sanitaires nationales (Karfo, K, Kiendrebeogo, J.A., Yaogo, A., Quango, J.G., Ouédraogo, A. (2011, p.160) en zijn we grotendeels aangewezen op het meest gangbare systeem voor de diagnostiek van mentale stoornissen in Westerse landen, de ‘Diagnostic and Statistical Manual for Mental disorders’, momenteel in een vijfde editie beschikbaar (DSM-5, 2013). Deze laatste editie benadrukt, nog meer expliciet dan de vorige, het belang van culturele aspecten bij het diagnosticeren van een mentale stoornis. De DSM-5 stelt immers dat bij elke diagnose rekening moet worden gehouden met een beschrijving van de wijze waarop symptomen ervaren, begrepen worden en de manier waarop men binnen de cultuur van origine communiceert over symptomen ook in termen van verklarings- en behandelmodellen. De beschrijving kan het best gebeuren aan de hand van het ‘Cultural Formulation Interview’ (CFI: APA, 2013, pp. 750-759) dat zich op vier domeinen richt: de culturele definitie van het probleem; culturele percepties van oorzaken, context en ondersteuning; culturele factoren die zelfredzaamheid en eerder hulpzoeken beïnvloeden en factoren die het zoeken van actuele hulp mee bepalen. Specifieke culturele concepten van mentaal lijden komen expliciet aan bod zoals de *Attaque de nervios*^[vii] (Latijns-Amerika), het *Dhat* syndroom^[viii] (Zuid-Asie), *Khyâl cap*^[ix] (Cambodja), *Kufungisisa* in Shona^[x] (Zimbabwe), *Maladi moun*^[xi] (Haiti), *nervios*^[xii] (Latijns-Amerika) en *Susto*^[xiii] (Midden en Zuid-Amerika) en per mentale stoornis wordt tevens gewezen op mogelijke verwarring in de interpretatie van symptomen wanneer deze los van de culturele context worden gezien. Niettegenstaande deze verhoogde aandacht voor culturele invloeden bij het detecteren van mentale kwetsbaarheden en stoornissen blijft dit aspect, naar onze ervaring, grotendeels onderbelicht in de rapportages van psychiaters en psychologen, laat staan dat er expliciete aandacht aan wordt besteed door de beoefenaars van het recht.

Uit het beperkte onderzoek dat voorhanden is, blijkt verder dat Afro-Amerikaanse jongeren frequenter gediagnosticeerd worden als lijdend aan een gedragsstoornis en de volwassenen als lijdend aan een antisociale persoonlijkheidsstoornis in vergelijking met blanken. Laat deze beide diagnoses net deze zijn die zeker in een forensische context de meest negatieve bijklank hebben (Alexander Jr 2005, p. 87). Dit staat echter in schril contrast met de hypothese dat in collectivistische culturen – waartoe de Afro-Amerikaanse gerekend wordt - nu net dit soort stoornissen minder zullen voorkomen dan binnen individualistische culturen (Wernke & Huss 2008). Individualistische culturen blijken te verschillen van collectivistische culturen in de manier waarop psychopathologie tot uiting komt (Cooke & Michie 1999). Deze bevinding gaat het meest op voor antisociale en agressie-gerelateerde stoornissen. De intensiteit en mate van agressief gedrag hangt af van de culturele normen en waarden die dit soort gedrag ofwel stimuleren dan wel verbieden (Cooke 1998). Individualistische culturen creëren competitie en een neiging tot egoïsme en oppervlakkige interpersoonlijke relaties. Deze neigingen kunnen leiden tot een gevoel van gebrek aan verantwoordelijkheid ten aanzien van anderen en zijn ook verbonden met veelvuldige kortdurende relaties (Cooke & Michie 1999). Van dergelijke samenlevingen denkt men dat ze misleidend, manipulatief en parasiterend gedrag bevorderen (Cooke & Michie 1999). Collectivistische culturen benadrukken sociale harmonie, het opnemen van verantwoordelijkheid ten aanzien van anderen en respect voor autoriteit. Stabiele familiale en interpersoonlijke relaties worden als erg belangrijk gezien (Cooke & Michie 1999). De empirische evidentie die voor

handen is toont ook aan dat de prevalentie van anti-sociale persoonlijkheidsstoornis lager is in collectivistische dan in individualistische culturen (Compton, Helzer, Hwu et al. 1991).

3.3. Ontmaskeren van vanmisleiding

Het organiseren en beoordelen van feiten en de geloofwaardigheid (Vervaeke & Vanderhallen 2006) speelt een belangrijke rol in het proces van informatieverzameling in het kader van een rechtszaak. In het algemeen zijn onze concepten inzake geloofwaardigheid sterk cultureel bepaald en gebaseerd op het oordeel of iets 'steek houdt' (Stephens et al. 2005). Dit brengt ons op stereotypen van leugenachtig gedrag en de cross-culturele detectie van misleiding. Een studie uitgevoerd in 75 landen (met telkens 40 participanten waarvan de helft vrouwen) waarin 43 verschillende talen worden gesproken onthult een dominant pan-cultureel stereotype: de leugenaar wendt zijn blik af van de toevoerder (Global Deception Research Team, 2006). Deze bevinding dient echter genuanceerd te worden. In een studie waarin Japanse (N=200) en Chinese studenten (N=200) met elkaar worden vergeleken, blijkt dat over alle subjecten heen het vermijden van oogcontact weliswaar het meest als teken van liegen wordt gezien maar dat er ook verschillen worden gevonden in functie van cultuur en geslacht (Yeh, Xi, & Jianxin, 2013). Bij Chinezen komt bijvoorbeeld het wegstijven slechts op de vierde plaats (58,1%) na een toename in handbewegingen (62,1%), het vertellen van langere verhalen (61,1%) en een toename in de wijziging van houding (59,1%). Bij Japanners wordt het vermijden van oogcontact het meest als teken van liegen gezien (58%), gevolgd door het krabben of zichzelf aanraken (54,5%) en toename van handbewegingen (53%). Na controle voor geslacht werden verder significante verschillen gevonden tussen Chinese en Japanse respondenten. Zo rapporteren Chinese vrouwen dat leugenaars langere beschrijvingen geven terwijl Japanse vrouwen van mening zijn dat leugenaars kortere beschrijvingen geven. Cultuur en geslacht lijken aldus belangrijk te zijn in het onderzoek naar gedragingen die als teken van misleiding worden gezien. Deze cross-culturele bias in oordelen over misleiding werd in elk geval in verschillende studies teruggevonden (zie onder meer Castillo & Mallard 2012, Vrij & Winkel 1991; 1992; 1994) en zou meer te maken hebben met verschillen in gedrag dan met huidskleur (Vrij & Winkel 1994). Mensen lijken elk non-verbaal gedrag te onderzoeken en als dat afwijkt van hun sociale normen kan die afwijking worden toegeschreven aan misleiding. Deze systematische fout blijkt echter voorkomen te kunnen worden door het aanbieden van specifieke informatie (Castillio & Mallard 2012). Als participanten weten tot welke cultuur de respondenten behoren en dat in die cultuur bepaalde non-verbale gedragingen meer voorkomen dan in hun eigen cultuur neemt de bias af. Het aanbieden van algemene informatie, met name enkel het bijvoorbeeld het land van herkomst meedelen en er aan toevoegen dat er verschillen kunnen zijn inzake non-verbaal gedrag, zorgt echter voor een toename in de bias in vergelijking met geen informatie (Castillo & Mallard 2012). Verschillen inzake non-verbale expressie tussen de actor en observator kunnen dus als signalen van misleiding worden geïnterpreteerd en vormen een extra risico voor een rechtvaardige rechtsbedeling niet in het minst omdat ook professionelen zich op dezelfde tekenen beroepen en eveneens op hun eigen sociale normen terugvallen om tot oordelen over geloofwaardigheid te komen (Vrij 2008).

Tekenen waarop mensen vaak beroep doen om misleiding op te sporen (zoals wegstijven, minder lachen, verandering van houding, nerveus gedrag, trager spreken

en langer tijd nemen om te antwoorden), blijken dit echter niet te zijn en aan signalen die wel op liegen zouden kunnen wijzen (zoals pupil dilatatie, micro expressies in het gezicht) wordt geen aandacht geschonken (Rand 2000). Het zal dan ook niet verbazen dat mensen (met inclusie van professionals in de rechtshandhaving) niet beter dan op basis van toeval, leugen van waarheid kunnen onderscheiden en elk oordeel over leugenachtig gedrag, ongeacht of het om mono-culturele of cross-culturele context gaat, altijd ernstig in vraag moet worden gesteld. Bovendien focust men bij het behandelen van deze thematiek gemakkelijk op het risico dat een leugenaar wekomt met zijn misleiding terwijl een verminderde accuratesse in leugendetectie bij cross-culturele beoordelingen vooral schadelijk is voor een getuige of verdachte die de waarheid vertelt (en verkeerdelijk gezien wordt als leugenachtig) (Rand 2000, p. 29-31). De vaak gehoorde kritiek is dat resultaten van experimenteel onderzoek - waarop de inzichten inzake detectie van misleiding grotendeels zijn gebaseerd - moeilijk te transfereren zijn naar de rechtbank. Echter uit alle observaties wordt unisono geconcludeerd dat de detectie van misleiding in de rechtszaal niet beter is en zelfs de fouten nog doet toenemen (O'Hear 2010).

Een foutieve lezing en interpretatie van non-verbale signalen kan een rol spelen vanaf het eerste contact met de politie en daar reeds leiden tot een hogere aanhoudingsgraad. Bij het politioneel verhoor blijkt dat verhoorders een meer dominante en veroordelende verhoorstijl hanteren wanneer ze de indruk hebben dat iemand liegt wat een risicofactor vormt tot gedwongen valse bekentenissen. Bij de bodemrechter is de indruk van geloofwaardigheid niet alleen belangrijk bij het vormen van een innerlijke overtuiging inzake de schuldvraag, maar gedragsindicatoren kunnen ook een rol spelen in de bepaling van de strafmaat (O'Hear 2010). Zo wijzen experimentele studies met voor het onderzoek gekozen juryleden uit dat dezelfde bewijzen als meer overtuigend worden beschouwd en tot langere straffen leiden wanneer de verdachte zwart is in vergelijking met een blanke verdachte. Deze bevindingen zijn consistent met de raciale verschillen die worden gevonden in de strafduren en die niet verklaard lijken te kunnen worden door de zwaarte van het misdrijf of de criminele voorgeschiedenis. De hypothese die hier naar voren wordt geschoven is dat niet alleen fouten in het interpreteren van misleiding maar tevens een fout in de beoordeling van schaamte en schuldgevoelens mee een rol kan spelen.

3.4. Herkenning

Het gebrek aan vertrouwdheid met de cultuur van de ander heeft niet alleen schadelijke effecten voor de detectie van waarheidsgetrouw gedrag maar tevens voor de correcte identificatie van leden van een ander ras via herkenning (van gezichten) (Anzures, Quinn, Pascalis, Slater & Lee 2013; Meissner & Brigham 2001; Rand, 2000). De resultaten van een meta-analyse wijzen op een duidelijk 'spiegel effect' waarbij gezichten van mensen van het eigen ras, resulteren in een hogere proportie van juiste identificaties en een lagere proportie van 'vals alarm' identificaties in vergelijking met identificaties van gezichten van mensen van een ras waarmee men niet vertrouwd is (zogenaamde 'own-race bias') (Messner & Brigham 2001).

Deze studies zijn onmiddellijk relevant voor de rechtshandhaving omdat zogenaamde herkenningstests vaak worden ingezet voor de identificatie van daders door getuigen of slachtoffers. Goed uitgevoerde herkenningstests (zogenaamde line-ups en sequentiële confrontaties) hebben een sterke bewijswaarde (Matkoski, S., Vanderhallen, M., & Vervaeke, G. 2008), maar een gebrekkige uitvoering is meteen

ook de belangrijkste reden voor onterechte veroordelingen^[xiv]. Goede uitvoering van identificatieprocedures dient op grond van bovenstaande evidentie ook een inschatting in te houden van de mate van vertrouwdheid van de getuige of het slachtoffer met de gezichten van mensen die in de confrontatie betrokken zijn.

Besluit

Tien jaar onderzoek naar het vertrouwen van de burger in Justitie (Parmentier & Vervaeke 2011) en de fundamentele wijzigingen die onze samenleving ondergaat met een toename van cross-culturele ontmoetingen ook binnen de rechtsbedeling vormden de aanleiding voor een eerste aanzet tot rechtspsychologische interculturele diagnostiek. Het uitgangspunt was de opvallende ‘kleurenblindheid’ van de rechtbanken. Aangezien de rechtspsychologie zich op twee niveaus begeeft, werd de diagnostiek in deze bijdrage zowel georiënteerd op het recht als gedragstechnologie als op het proces van informatieverzameling binnen de rechtsbedeling. Daarbij moet worden geconstateerd dat de empirische kennis – voor zover op dit domein al aanwezig – nog zelden op systematische wijze vanuit dit interculturele perspectief is gebundeld. Bovendien botst men al snel op tal van beperkingen wanneer een dergelijke analyse vanuit een monodisciplinair perspectief – hier vanuit de rechtspsychologie - wordt gevoerd. Immers, een cultureel responsief rechtssysteem is er één waarin de sleutelfiguren sensitief en ook opgeleid en getraind zijn om de taalbehoeften van rechtsonderhorigen te identificeren en zij kunnen begrijpen welke juridische, culturele en psychologische krachten bijdragen tot het gedrag van mensen van vreemde origine. Het ontbreken van die sensitiviteit en kennis van niet-westerse culturen, zowel bij politici als bij de actoren van justitie (advocatuur, politie, experts en de magistratuur) vormt een bedreiging voor de waarheidsvinding binnen het rechtssysteem en ondermijnt duurzame geschillenbeslechting. Hier ligt bijgevolg een belangrijke uitdaging voor alle verantwoordelijken voor opleiding^[xv]. Het goede nieuws is dat we in ons land beschikken over de Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen waarin eminente wetenschappers vanuit verschillende disciplines en met heel wat terreinervaring een bijzonder waardevolle bijdrage kunnen leveren om de genoemde kloof snel te dichten.

Referenties

- Abts, K., & Swyngedouw, M. (2014). Vlaanderen kiest. Tielt: Lannoo.
- Akthar, R. (2014). Unregistered Muslim Marriages in the UK: Examining normative Influences shaping choice of legal protection. Paper presented at the Max Planck Conference: '(Not) Outside my Culture: The paradoxes of personal autonomy in a plural society', Halle/Saale, 26-28 May 2014.
- Alexander Jr, R. (2005). Trials and tribulations of African Americans in the courtroom: Refuting the Myths. In Holt Barrett K., & George, W.H (Eds), Race, Culture, Psychology, & Law. London: Sage, pp. 79-90.
- American Psychiatric Association (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders, fifth edition DSM-5. Arlington (US): American Psychiatric Association.
- American Psychological Association. (1993). Guidelines for providers of psychological services to ethnic, linguistic, and culturally diverse populations. American Psychologist, 48, 45-48.
- Anzures, G., Quinn, P.C., Pascalis, O., Slater, A.M., & Lee, K. (2013). Development of own-race biases. Visual Cognition, 21(9), 1156-1182. <http://dx.doi.org/10.1080/13506285.2013.821428>.
- Barbero, I. 2012. "Expanding Acts of Citizenship: The Struggles of Sinpapeles Migrant." Social & Legal Studies 21 (4), 529-547.
- Barbero, I. (2013). Migrant struggles and legal pluralism: claiming citizenship across multiple scales. The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law, 45 (3), 357-371. doi:10.1080/073291113.2014.867750.
- Beune, K., Giebels, E., & Sanders, K. (2009). Are you talking to me? Influencing behavior and culture in police interviews. Psychology, Crime and Law, 15, 597-617.
- Beune, K., Giebels, E., & Taylor, P.J. (2010). Patterns of Interaction in Police Interviews: The Role of Cultural Dependency. Criminal Justice and Behavior, 37 (8). 904-925. DOI: 10.1177/0093854810369623
- Bordin, E.S. (1979). 'The generalizability of the psychoanalytic concept of the working alliance', Psychotherapy: Theory, research and practice, 16 (3), 252-260. doi:10.1037/h0085885
- Bryant, S., & Koh Peters, J. (2005). Five habits for cross-cultural lawyering. In Holt Barrett K., & George, W.H (Eds), Race, Culture, Psychology, & Law. London: Sage, pp. 47-62.
- Castillo, P.A., & Mallard, D. (2012). Preventing cross-cultural bias in deception judgments: The role of expectancies about nonverbal behavior. Journal of Cross-Cultural Psychology, 43 (6), 967-978. DOI: 10.1177/0022022111415672.
- Compton, W.M., Helzer, J.E., Hwu, H.G., Yeh, E.K., Mcevoy, L., Tipp, J.E., & Spitznagel, E.L. (1998). New methods in cross-cultural psychiatry: Psychiatric illness in Taiwan and the United States. The American Journal of Psychiatry, 148 (12), 1697-1704.
- Cooke, D. (1998). Psychopathy. Leicester: British Psychological Society.
- Cooke, D., & Michie, C. (1999). Psychopathy across cultures: North America and Scotland compared. Journal of Abnormal Psychology, 108 (1), 58-68.
- Foblets, M.C., Martiniello, M., Parmentier, S., & Vervaeke, G. (2004). Inleiding. In M.C. Foblets, M. Martiniello, S. Parmentier, G. Vervaeke, B. Djait, & B. Kagné (Red.), Wat denken personen van vreemde origine over recht en gerecht in België (pp. 1-48). Gent: Academia Press.

- Foblets, M.C., Martiniello, M., Parmentier, S., & Vervaeke, G. (2004). Suggesties en aanbevelingen. In M.C. Foblets, M. Martiniello, S. Parmentier, G. Vervaeke, B. Djait, & B. Kagné (Red.), *Wat denken personen van vreemde origine over recht en gerecht in België* (pp. 327-367). Gent: Academia Press.
- Foblets, M.C. (2014). Intern Rapport van Meeting Max Planck en European Network for Councils of the Judiciary. Brussel 3 februari 2014.
- Gelso, C.J., & Carter, J.A. (1985). The relationship in counseling and psychotherapy: Components, Consequences and theoretical antecedents. *The Counseling Psychologist*, 13 (2), 155-243. doi: 10.1177/0011000085132001
- Global Deception Research Team (2006). A world of lies. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 37 (1), 60-74. DOI: 10.1177/0022022105282295
- Groenen, A., Jaspaert, E., & Vervaeke, G. (eds.) (2011). *Partnergeweld: als liefde een gevecht wordt*. Leuven: Acco. pp. 326.
- Holt Barrett K., & George, W.H. (2005). *Race, Culture, Psychology, & Law*. London: Sage.
- Holt Barrett K., & George, W.H. (2005). Judicial colorblindness, race neutrality and modern racism: How psychologists can help the courts understand race matters. In Holt Barrett K., & George, W.H (Eds), *Race, Culture, Psychology, & Law*. London: Sage, pp. 31-46.
- Hough, M, Jackson, J., Bradford, B., Myhill, A., & Quinton, P. (2010). Procedural Justice, Trust, and Institutional Legitimacy. *Policing* 4 (3): 203-210. doi: 10.1093/police/paq027.
- Hough, M, Jackson, J., Bradford, B., Myhill, A., Quinton, P., & Tyler, T. (2012). Why do People Comply with the Law? Legitimacy and the Influence of Legal Institutions. *British Journal of Criminology*, 52 (6): 1051-1071. doi: 10.1093/bjc/azs032
- Karfo, K, Kiendrebeogo, J.A., Yaogo, A., Quango, J.G., Auédraogo, A. (2011) Les troubles psychotiques aigus et transitoires au Burkina Faso: Aspects épidémiologiques et cliniques à propos de 188 cas. *Annales Médico-psychologiques, revue psychiatrique*, 169 (3), 160–166. DOI:10.1016/j.amp.2010.05.015
- Jaspaert, E., Matkoski, S., & Vervaeke, G. (2009). Procedurele rechtvaardigheid en congruentie: tijdelijke buffer tegen verdere verzuring?, in F. Fleerackers & R. Van Ransbeeck (eds), *Recht en vrede: over juridische conflictregeling*, *Advocare*, 17(1), 5-14.
- Marlier, G. (2014). De positieve verplichtingen van de overheid bij intrafamiliaal geweld. KU Leuven: Onderzoeksnieuwsbrief Faculteit Rechtsgeleerdheid 53.
- Matkoski, S., Vanderhallen, M., & Vervaeke, G. (2008). De la perception jusqu'à la reconnaissance: par les yeux d'un témoin. In W. Peeters & F. Goossens, *Reconnaître un suspect: autant y regarder à deux fois: de la confrontation au line up* (pp. 49-68). Brussel: Politeia.
- Melton, Ada Pecos (2005). Indigenous Justice Systems and Tribal Society. In Wanda D. McCaslin (ed.), *Justice as Healing: Indigenous Ways. Writings on Community Peacemaking and Restorative Justice from the Native Law Centre*. St. Paul, MN: Living Justice Press. Pp. 108-120
- Michaux, E., Tersago, P., Vanderhallen, M., & Vervaeke, G. (eds.) (2011). *Het Salduz-arrest: Tussen uniform en toga*. Brussel: Politeia.
- Meissner, C.A., & Brigham, J.C. (2001). Thirty years of investigating the own-race bias in memory for faces: A meta-analytic review. *Psychology, Public Policy and Law*, 7 (1), 3-35. DOI: 10.1037/1076-8971.7.1.3

- O'Hear, M. (2010). Appellate review of sentences: reconsidering deference. *William and Mary Law Review*, 51, 2123-2148.
- Parmentier S., & Vervaeke, G. (2011). In criminal justice we trust? A decade of public opinion research in Belgium. *European Journal of Criminology*, 8(4), 286-302.
- Rand, J.W. (2000). The demeanor gap: Race, lie detection, and the jury. *Connecticut Law Review*, 33 (1), 1-76.
- Stephens, K.A.A, Ibarra, S, & Moore, K. (2005). Advocacy in the legal system: Cultural complexities. In Holt Barrett K., & George, W.H (Eds), *Race, Culture, Psychology, & Law*. London: Sage, pp. 419-434.
- Stevens, L. (2002). Strafrecht en seksualiteit: de misdrijven inzake aanranding van de eerbaarheid, verkrachting, ontucht, prostitutie, seksreclame, zedenschennis en overspel. Antwerpen: Intersentia,
- Trijsburg, R.W., Knaevelsrud, C., & Vervaeke, G. (2002). De therapeutische relatie en de werkalliantie. *Handboek Integratieve Psychotherapie*, 9/13, I 2.3-1 – I 2.3-36.
- Tyler, T.R., Lind, ET AL., Ohbuchi, K., Sugawara, I., & Huo, Y.J. (1998). Conflict with outsiders: disputing within and across cultural boundaries. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 137-146.
- Tyler, T.R. (2000). Social Justice: Outcome and Procedure. *International Journal of Psychology*, 35, 117-125.
- Tyler, T.R. (2005). Procedural Justice. In T.R. Tyler (Ed.), *Procedural Justice* (pp. 435-452). Aldershot: Ashgate.
- Van Koppen, P., Wagenaar, W., & Crombag, H. (2002). Over de rechtspsychologie. In P. Van Koppen, W. Wagenaar en H. Crombag (Red), *Het recht van binnen. Psychologie van het recht* (pp. 1-6). Deventer: Kluwer.
- Van Koppen, P., Merckelbach, H., Jellicic, M., & de Keijser, J. (2010). Over de Rechtspsychologie. In P. Van Koppen, H. Merckelbach, M. Jellicic, & J. de Keijser (Red), *Reizen met mijn Rechter: Psychologie van het Recht* (pp. 1-11). Deventer: Kluwer.
- Vanderhallen, M., & Vervaeke, G. (2014b). De ontwikkeling van een werkrelatie met de verdachte. In R. Schellings & N. Scholten (Red.), *Het verdachtenverhoor: Meer dan het stellen van vragen* (pp. 111-134). Mechelen: Kluwer.
- Vanderhallen, M., & Vervaeke, G. (2014a). Between Investigator and Suspect: The Role of the Working Alliance in Investigative Interviewing. In R. Bull, (Ed.), *Investigative Interviewing*, (pp. 63-90). New York: Springer. (DOI: 10.1007/978-1-4614-9642-7)
- Vanderhallen, M., Vervaeke, G., & Holmberg, U. (2011). 'Witness and Suspect Perceptions of Working Alliance and Interviewing Style', *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 8 (2), 110-130.
- Vermeulen, U. De gezagsvoorzieningen in de Islam (1986). *Recht van de Islam*, 4, pp. 4-17 (RIMO, Groningen).
- Vervaeke, G., & Vertommen, H. (1993). De werkalliantie: visies op een bruikbaar concept en de meting ervan. *Tijdschrift voor Psychotherapie*, 19, 2-16.
- Vervaeke, G., & Vanderhallen M., (2006). De psycholoog-deskundige in strafzaken: aandachtspunten bij de beoordeling van geloofwaardigheid van verklaringen. In L. Claes, P. Bijttebier, T. Vercruysse, L. Hamelinck, & E. De Bruyn (red.), *Tot de puzzel past. Psychodiagnostiek in methodiek en praktijk* (pp. 307-323). Leuven: Acco.

- Vrij, A., & Winkel, F.W. (1991). Cultural patterns in Dutch and Surinam nonverbal behaviour. An analysis of simulated police/citizen encounters. *Journal of Nonverbal Behavior*, 15(3), 169-184.
- Vrij, A., & Winkel, F.W. (1992). Crosscultural police-citizen interactions: The influence of race, beliefs, and nonverbal communication on impression formation. *Journal of Applied Social Psychology*, 22(19), 1546-1559.
- Vrij, A., & Winkel, F.W. (1994). Perceptual distortions in cross-cultural interrogations: The impact of skin color, accent, speech, style, and spoken fluency on impression formation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 25(2), 284-295.
- Vrij, A. (2008). *Detecting lies and deceit: Pitfalls and opportunities* (2nd ed.). Chichester, West Sussex, UK: John Wiley & Sons.
- Vyncke, J. (1957). *Psychoses et névroses en Afrique central*. Académie royale des Sciences coloniales, Classe des sciences naturelles et médicales, Mémoires in 8°, Tome V, fasc. 5 et dernier.
- Yeh, L.C., Xi, L., Jianxin, Z. (2013). Stereotypes of deceptive behaviors: A cross-cultural study between China and Japan. *Social Behavior and Personality Research*, 41(2), 335-342. DOI: 10.2224/SBP.2013.41.2.335
- Wernke, M.R., & Huss, M.T. (2008). An alternative explanation for cross-cultural differences in the expression of psychopathy. *Aggression and Violent Behavior*, 13, 229-236. DOI:10.1016/j.avb.2008.04.004

Voetnoten

[i] <http://www.diversiteit.be/diversiteit/files/File/migratiedossier/H4.KenmerkenVreemdeBevolking.%20STATDEM.de.c.2012.NL.pdf>

[ii] <http://statbel.fgov.be/nl/statistiek/cijfers/bevolking/andere/gevangenen/>

[iii] Zie ook <http://www.apa.org/pi/oema/resources/policy/provider-guidelines.aspx>

[iv] De rechtspsychologie bestudeert immers zowel de relatie tussen de wetten, die kunnen worden gezien als een gedragstechnologie en de empirisch wetenschappelijke inzichten vanuit de psychologie enerzijds en al het gedrag dat onder invloed van de wet staat tot en met het proces van rechtspreken en rechtsbedeling zelf (Van Koppen, Wagenaar, & Crombag, 2002; Van Koppen, Merckelbach, Jelicic & de Keijser, 2010). Ik mis in deze voetnoot nog 'anderzijds'?

[v] Zie ook <http://www.restorativejustice.org/university-classroom/02world>

[vi] In deze studie werden de reacties vergeleken van mensen geboren in Nederland en mensen met een Turkse of Marokkaanse origine

[vii] Zenuwaanval: *Attaque de nervios* (Latino) gerelateerd met 'indisposition' (Haiti), falling out (West Indies): emotioneel ontdaan zijn gepaard gaan met acute angst, woede of verdriet, oncontroleerbaar roepen of schreeuwen, aanvallen van wenen, bibberen, hitte gevoel in de borst naar het hoofd stijgend en verbale of fysieke agressie, gevoel van controle verlies vaak als direct gevolg van een stressvolle gebeurtenis in de familie.

[viii] Verlies van semen syndroom: *Dhat syndrome* (Zuid-Azië): afkomstig uit het Sanskriet: dhatu = levenssap: Het betreft de angst om vitale krachten te verliezen door spermaverlies. De angst neemt soms hypochondrische vormen aan. Doorgaans sprake van een gevoel van zwakte en uitputting, impotentie en angst om sperma via de urine of via de feces te lozen. Wordt het meest gerapporteerd bij jonge mannen, maar vergelijkbare angstsymptomen kunnen optreden bij vrouwen met een overmatige productie van vaginaal vocht, dat in de betreffende culturen ook als vitaal wordt beschouwd. Gerelateerde aandoeningen in andere culturele contexten zijn: *koro* in Zuidoost-Azië en *shen-k'uei* (China).

[ix] Wind aanvallen: *Khyâl cap*: *Khyâl attacks* (Cambodja): paniek aanvallen gekenmerkt door duizeligheid, palpaties, kortademigheid, koud aanvoelende extremiteiten samen met catastrofale gedachten omtrent een windachtige substantie die in het lichaam opstijgt in de longen met als gevolg dichtklappende longen en kortademigheid of in de schedel met tinnitus, duizeligheid, verstoord gezicht en fatale syncope tot gevolg. Gerelateerde aandoeningen in andere culturele contexten zijn: *pen lom* (Laos), *srog rlung gi nad* (Tibet), *vata* (Sri Lanka) en *hwa byung* (Korea).

[x] Te veel denken: *Kufungisisa* in Shona (Zimbabwe): als oorzaak voor leed. Bv. mijn hart doet pijn omdat ik te veel denk. Het is een indicatie voor interpersoonlijke en sociale problemen bestaat uit rumineren en bezorgdheid.

Het hangt samen met angst, paniek aanvallen, depressieve symptomen en irriteerbaarheid. Zie ook brain fog in Nigeria verbonden met excessief studeren. Komt voor in Afrika, de Caraïben, Latijns Amerika en Oost-Azië.

^[xi] Maladi moun (Haiti); 'evil eye', 'mal de ojo' (Spaans); 'mal'occhiu' (Italiaans) in globo een verklaringsmodel voor verschillende medische en psychiatrische stoornissen. Jaloezie (afgunst) en kwaadaardigheid brengen mensen ertoe om hun vijanden te kwetsen door ziektes op hen af te sturen zoals psychose, depressie, sociale of academische mislukking en het verrichten van dagelijkse activiteiten. Ziektes kunnen door andere mensen worden veroorzaakt. Als de ene wint, verliest een ander; dus zichtbaar succes maakt kwetsbaar.

^[xii] Nerveus (zenuwen); nervios (Latijns-Amerika): verwijst naar algemene staat van kwetsbaarheid ten aanzien van stressvolle levenservaringen en moeilijke levensomstandigheden. Hoofdpijn, irriteerbaarheid, maagstoornissen, slaapproblemen, gemakkelijk huilen, moeilijk concentreren, bibberen, duizeligheid.

^[xiii] Susto (verbijstering; Midden en Zuid-Amerika) verbonden met een angstaanjagende gebeurtenis die de oorzaak is van de ziel die het lichaam verlaat en resulteert in ziekte en ongeluk en moeilijkheden om in het dagelijkse leven te kunnen blijven functioneren. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen een interpersoonlijke vorm, één als resultaat van een traumatische ervaring en één veroorzaakt door herhaalde somatische problemen

^[xiv] <http://www.innocenceproject.org/understand/Eyewitness-Misidentification.php>

^[xv] Hierbij kan onder meer gedacht worden aan de Orde Vlaamse Balies (OVB), de Ordre des Barreaux Francophone et Germanophone (OBFG), de verschillende Federale en Provinciale Politiescholen, de Hoge Raad voor de Justitie (HRJ), het Instituut voor de Gerechtelijke Opleiding (IGO).